

Moralna filozofija u djelima Stjepana Zimmermanna: teističko utemeljenje moralnosti*

IVAN MACUT

Visovac

ivanmacut@libero.it

UDK 1(091)(497.5)"19"

1Zimmermann, S.

141.41

Pregledni rad / Review article

Primljeno / Received: 2. 6. 2022.

Prihvaćeno / Accepted: 12. 3. 2024.

[https://doi.org/10.52685/pihfb.50.1\(99\).3](https://doi.org/10.52685/pihfb.50.1(99).3)

Sažetak

Uz uvodne napomene i zaključne napomene, ovaj je rad podijeljen na tri poglavlja. U prvom poglavlju pod naslovom *Moralni smisao života* istražuje se Zimmermannova potraga za smislom života. Zimmermannovo razmišljanje o životu i njegovu smislu nije čisto spekulativne naravi nego, štoviše, izvire iz njegovoga vlastitog životnog iskustvenog susreta s prolaznošću života. Ipak, Zimmermann odgovor na ovo pitanje traži u okviru filozofije. U drugom poglavlju rada koji je naslovljen *Filozofsko opravdanje moralnosti* prikazuje se Zimmermannovo opravdavanje moralnosti na način da propitujući čovjeka kao takvoga i njegov život dolazi do zaključka kako moral, ukoliko želi izbjeći subjektivizam, svoje opravdanje i temelj mora imati izvan čovjeka, a za Zimmermanna taj je temelj Bog. U trećem poglavlju rada koji je naslovljen *Dva načina teističkog utemeljenja moralnosti* izlaže se o Zimmermannovom izlaganju o dva moguća načina utemeljenja moralnosti u kontekstu teističke filozofije i pogleda na svijet: prvo, iz teodiceje prelazi se u etiku, te drugo, iz moralnosti se uzdiže u teodiceju. Zaključak je rada da iz ovog teističkog utemeljenja za Zimmermanna proizlaze i daljnje važne posljedice za život čovjeka koji svoju konačnu svrhu i puninu sreće može pronaći isključivo u Bogu.

Ključne riječi: Stjepan Zimmermann, etika, moral, filozofija, Bog, vjera, kršćanstvo

* Članak je rezultat istraživanja na projektu *Nove teme u hrvatskoj filozofiji od 1874. do 1945. godine*, IP-2022-10-5438 koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

Uvodne napomene

Stjepan Zimmermann (1884 – 1963) naš je, držimo, najutjecajniji i najplodniji katolički neoskolastički filozofski pisac 20. stoljeća.¹ Obradujući različite filozofske teme krasila ga je kako spekulativna, tako i polemička nota. Raspravljao je ozbiljno te je svakoj pojedinoj filozofskoj temi, ali i drugim temama kao na primjer iz teologije,² pristupao studiozno nastojeći obuhvatiti različita gledišta te po potrebi polemizirajući s njima iznijeti ono što je smatrao da je filozofska istina. Brojna su područja Zimmermannova filozofskog rada do sada obrađena,³ a također su i objavljena neka njegova vrijedna rukopisna djela.⁴ Ipak, još uvijek nije u cijelosti obuhvaćeno njegovo stvaralaštvo, a još su manje u cijelosti objavljena njegova rukopisna djela.⁵ To nam samo svjedoči kako o bogatstvu njegove misli, tako i o bogatstvu njegove rukopisne ostavštine.

Poznato je kako je Zimmermann nakon sloma Nezavisne Države Hrvatske umirovljen te je u razdoblju od 1945. do 1963. godine objavio jedan rad u časopisu *Nova pot* (1960)⁶ i jedan rad u *Bogoslovskoj smotri* (1963).^{7, 8} U radu iz

¹ Usp. Ivan Macan, »Neoskolastika u Hrvatskoj od 1874. do 1945.«, u: Pavo Barišić (ur.), *Otvorena pitanja povijesti hrvatske filozofije* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2000), p. 341.

² O Zimmermannovom tematiziranju pojedinih teoloških tema upućujemo na naš rad: Ivan Macut, »Teološke teme u djelima filozofa Stjepana Zimmermanna«, u: Ivan Armanda (ur.), *Dani su čovjeka k'o oduljena sjena. Zbornik radova u čast fra Ljudevita Antuna Maračića* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Hrvatska Provincija sv. Jeronima franjevac konventualaca, 2023), 361–376.

³ Spomenimo samo nekoliko radova o Zimmermannovoj filozofiji, napominjući da to nisu svi radovi: Ljudevit Hanžek, Dario Škarica, »Zimmermann o historijskom svjedočanstvu«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 37/1–2 (2011), pp. 51–73; Dario Škarica, »Jedan Zimmermannov dokaz u prilog objektivizmu«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 38/1 (2012), pp. 93–104; Mihaela Lovrić, »Zimmermann o spoznaji istine«, *Filozofska istraživanja* 32/3–4 (2012), pp. 487–500; Zvonko Miličić, »Stjepan Zimmermann: Temelji (prijekantovske) filozofije«, *Filozofska istraživanja* 36/1 (2016), pp. 105–117 i dr.

⁴ Spomenimo na primjer dva važna Zimmermannova rukopisna djela koja su objavljena: Stjepan Zimmermann, *Jaspersov egzistencijalizam, sv. 1. Karl Jaspers prema religiji: Fragmenti o Jaspersovom egzistencijalizmu u vezi s općom filozofijom, napose skolastikom* (Zagreb: HAZU – KBF Zagreb, 2002); Stjepan Zimmermann, *Znanje i vjera*, Ivan Macut (prir.) (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2020).

⁵ Ivan Čehok u svojoj knjizi o Zimmermannu nabraja njegova rukopisna djela koja još uvijek čekaju na kritičku obradu i objavljivanje. Spomenimo samo neka od tih djela: *Filozofske studije; Smisao kršćanske religije; Uvod u filozofiju* i dr. Usp. Ivan Čehok, *Filozofija Stjepana Zimmermanna* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1993), p. 142.

⁶ Stjepan Zimmermann, »Obrobne opombe«, *Nova pot* 12/5–6 (1960), pp. 221–236.

⁷ Stjepan Zimmermann, »Filozofija i kršćanska religija o smislu života«, *Bogoslovska smotra* 33/2 (1963), pp. 44–61.

⁸ Da Zimmermann i u tom razdoblju nije bio besplodan, svjedoče nam, kako smo malo ranije istaknuli, njegova brojna i brojem stranica vrlo opsežna rukopisna filozofska djela.

1963. godine Zimmermann, gotovo oporučno, na samom kraju piše o onome što je svojim dugogodišnjim mukotrpnim i nerijetko polemičkim filozofskih pisanjem želio postići, a u ovim njegovim riječima iščitavamo njegov stav da je u tome i uspio: »Našim se izlaganjem ispostavilo da filozofiranje privodi Bogu, i da se na kršćanskoj religiji osniva nadnaravni smisao života.«⁹ Imajući u vidu ovu Zimmermannovu misao, u ovom se radu želimo usredotočiti na njegove misli o teističkom utemeljenju moralnosti, a na čemu se prema našem filozofu treba temeljiti život čovjeka¹⁰ kako bi taj život postigao svoju svrhu, a to je nadnaravni smisao života.¹¹ U tom kontekstu, ispitati ćemo i društvene implikacije tog ispravnom moralnog djelovanja ili pak nedjelovanja, te pokušati iznijeti sve važne dijelove mozaika moralne filozofije Stjepana Zimmermanna. Na koncu, spomenimo i činjenicu da je Zimmermann u svojim objavljenim radovima istražujući i tematizirajući tematiku razvoja povijesti novovjeka filozofije vrlo dobro uočio da se preko naturalizma¹² i liberalizma¹³ ustalila

⁹ Stjepan Zimmermann, »Filozofija i kršćanska religija o smislu života«, *Bogoslovska smotra* 33/2 (1963), p. 50.

¹⁰ Iako je bio neoskolastički filozof, Zimmermann u svojem filozofskom stvaralaštvu nije bio u potpunosti posvećen apstraktnom promišljanju. Naime, postoje i određene teme koje su usko vezane uz svakodnevni život čovjeka. To je primijetio već i Ivan Macan kada u jednom radu o Zimmermannu i njegovom filozofskom stvaralaštvu, između ostaloga, tvrdi: »<...> te mnoga pitanja tijesno povezana sa svakidašnjim ljudskim životom <...>«. Macan, »Neoskolastika u Hrvatskoj od 1874. do 1945.«, p. 341.

¹¹ Za Zimmermanna moralno ispravan život itekako ima reperkusije i na socijalni ili društveni i na kulturni život kako društva u cjelini, tako i pojedinca, a to je ujedno i tema našeg sljedećeg istraživanja koja je usko povezana uz same temelje i opravdanje moralnosti. Ovdje želimo samo uputiti na jednu važnu Zimmermannovu misao u tom kontekstu: »Blagostanje svih ljudi bezuvjetni (čudoredni) je postulat naše društvene prirode, i zato će čovjek ostati kulturnar tako dugo, dok u njemu ne ugasne svijest o čudorednom uređenju životne zajednice. Čudoredna pobjeda čovječanstva jest posljednji, najviši cilj svih borna, koje će u poviesti čovječanstva trajno zadržati najdublji kulturni smisao života«. Stjepan Zimmermann, *Kriza kulture* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1943), p. 19. U djelu *Smisao života* Zimmermann je jedno poglavlje naslovio: »Moralni smisao društvenog života«. Usp. Stjepan Zimmermann, *Smisao života* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1944), pp. 71–75.

¹² Zimmermann, *Znanje i vjera*, p. 47: »Naturalist priznaje samo jedno (grč. *mónon*), prirodu, a ne priznaje Boga; on je bezbožnik, ateist: 'Ne postoji nikakva veza čovjeka s Bogom'. Prema tome <...>, razlikovati moralna zla i dobra, imati dužnosti, određivati vrijednosti života – to zavisi od čovjeka, za to je mjerodavan sam čovjek, voljni subjekt <...>«. Ovdje želimo samo spomenuti i raspravu između Zimmermanna i Bubanovića s početka 20. stoljeća, a o čemu je izvrsni rad napisao Ljudevit Hanžek. U zaključku Hanžek zaključuje kako, između ostaloga, ova rasprava i pitanje naturalizma jesu činjenice koje su itekako vrijedne i naše pozornosti danas. Usp. Ljudevit Hanžek, »Bubanović i Zimmermann o duši i tijelu«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 38/1 (2012), p. 120.

¹³ Zimmermann, *Znanje i vjera*, p. 46: »Liberalizam obilježuje novovjeki mentalitet.

misao o relativnosti svih vrijednosti, kao na primjer spoznajnih i vjerskih, a u tom kontekstu onda i relativnost moralnosti. Mjerilo istine s objekta prelazi na subjekt te u tom kontekstu čovjek postaje mjera svih stvari, kako je to zastupao filozof Protagora, pa onda i moralnosti. Ovo je za Zimmermanna neprihvatljivo.¹⁴ Moral se, prema našem filozofu, ne može utemeljiti na čovjeku i materiji – kako to drže materijalisti¹⁵ – nego jedino izvan čovjeka te je Zimmermann na strani suprotnog stajališta, a to je objektivističko stajalište.¹⁶ Međutim pitanje o moralnosti dolazi od samog čovjeka ukoliko je svjesno i razumno biće te, na koncu, ukoliko se pita o smislu vlastitog života koji može utemeljiti jedino izvan sebe, a to je u Bogu.

Zastupa relativnost svih vrijednosti (spoznajnih, moralnih, vjerskih), t. j. uči da je 'slobodno' smatrati nešto istinom odn. neistinom, dobrotom odn. zloćom. Čovjek je sebi zakonodavac (autonoman), u njemu kao spoznajno-voljnom subjektu je izvor i mjerilo (norma) vrijednosti. Životne su vrijednosti relativirane, subjektivirane, uči subjektivizam (antropologizam)«. Dario Škarica u članku o jednom Zimmermannovom dokazu u prilog objektivizmu ispravno zapaža da Zimmermann subjektivizam još naziva i relativizmom. Škarica, između ostaloga, piše: »Prema subjektivizmu, obrnuto, objekt ovisi o subjektu, istinitost ili neistinitost također – ona je dakle prema subjektivistima subjektivna, relativna (zbog čega Zimmermann subjektivizam zove još i relativizmom)«. Dario Škarica, »Jedan Zimmermannov dokaz u prilog objektivizmu«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 38/1 (2012), p. 95.

¹⁴ Zanimljivo je ovdje istaknuti istraživanja Darija Škarice u kontekstu Zimmermannovog poimanja norme istinitosti. Škarica naglašava kako bi kod Zimmermanna sama stvarnost a ne um Božji i ideje u njemu bila konačna norma istinitosti. Na taj bi se način činilo kako je onda i sama stvarnost apsolutna, tj. u nezavisnosti o bilo kojem spoznajnom subjektu, na način da bi se podudarala s njom i na taj način sud činila apsolutno istinitim. Ipak, Škarica je svjestan da bi se ovdje radilo o prevelikom Zimmermannovom odmakom od učenja sv. Tome Akvinskog i ovo učenje ne bi, na koncu, niti bilo u skladu s općim Zimmermannovim shvaćanjem neoskolastike, te se ovdje ipak ne bi radilo o konačnoj Zimmermannovoj poziciji te autor upućuje na jednog drugog autora, a to je Mercier, koji može pomoći u boljem rasvjetljavanju Zimmermannovih stavova. Usp. Dario Škarica, »Istina u Akvinca, Merciera i Zimmermanna«, *Služba Božja* 60/1 (2020), pp. 20–21.

¹⁵ Na jednom smo mjestu o ovoj tematici zapisali sljedeće riječi: »Stoga i ne čudi moderni boj protiv metafizike, na čijem se čelu nalaze uglavnom prirodoslovci materijalisti. Taj boj ne proizlazi toliko iz činjenice da su ti materijalisti protiv metafizike kao znanosti, koliko iz unutrašnje potrebe materijalizma da poništi svaku mogućnost postojanja religije i na njoj utemeljena morala«. Zimmermann, *Znanje i vjera*, p. 20.

¹⁶ Ibid., p. 46: »Suprotno mu je objektivističko stajalište o apsolutnim ili objektivnim vrednotama (istine, morala, religije). Po ovom je stajalištu čovjek ovisan o vrednotama, one bezuvjetno važe, neovisno o našem razumu i volji <...>«. Ibid.

Moralni smisao života

U poznatom djelu *Filozofija života* Zimmermann postavlja dva pitanja: »Zašto živim?« i »Zašto postavljam pitanje o životu?« Ova su dva pitanja naravno povezana, a kod Zimmermanna su se javila, kako on to sam tvrdi, u kontekstu filozofskog i teološkog (kršćanskog) razmišljanja o Bogu.¹⁷ »Sjećam se: bilo je slučajeva, da je to pitanje nastalo, kad sam *mislio na Boga*. Upravo mislio sam na to: otkuda sam ja, i svi ljudi, i čitav svijet? Zašto egzistiramo? – a ovo »zašto« znači pitanje o *uzroku* naše egzistencije. Odgovorio sam: ovisni smo od Boga. On nas je stvorio. *Zašto* nas je stvorio, tj. u koju *svrhu* ili zbog čega? Dakle to pitanje »zašto ja živim« izvire u razmišljanju o Bogu, koliko je ljudima dao život, u koliko je znao, zašto ga daje«. ¹⁸ Dakle, za Zimmermanna polazište razmišljanja o vlastitoj egzistenciji jest Bog. Ova tvrdnja odmah nas upućuje na činjenicu da se kod Zimmermanna smisao života može tražiti, ali se ispravan odgovor ne može pronaći, izvan razmišljanja o Bogu ili drugim riječima rečeno: čovjek svoj smisao može pronaći jedino u odnosu na Boga.¹⁹ Međutim, Zimmermannovo polazište o pitanju o životu nije čisto spekulativne naravi, nego upravo suprotno. Ono se rađa u kontekstu njegova promišljanja o prolaznosti života te ga je ovo razmišljanje dovelo do točke raskrsnice: živjeti ili ne živjeti.²⁰ Da je Zimmermann više puta razmišljao o ovom pitanju svjedoče nam sljedeće njegove riječi: »Izniklo je duboko u duši i vraćalo se to pitanje mnogoput u životu, kadgod sam po nečemu uočio ili kad mi je svjestito postalo, da život svršava, da ima granicu, gdje prestaje, – i tu granicu zovemo smrt«. ²¹ Iako polazište Zimmermannovog razmišljanja o životu i njegovu smislu nije spekulativne naravi nego, kako smo vidjeli, izvire iz vlastitog životnog iskustvenog susreta s prolaznošću života, ipak naš filozof odgovor, tj. istinu,

¹⁷ Zvonko Miličić, »Stjepan Zimmermann: Temelji (prijekantovske) filozofije«, *Filozofska istraživanja* 36/1 (2016), p. 107: »<...> filozofija nastoji dokučiti 'puni smisao' čovjekova života. Isto to nastoji i teologija te se sada postavlja opravdano pitanje o njihovom međusobnom odnosu, tj. o njihovim bitnim polazištima i isto tako bitnim razlikama«.

¹⁸ Stjepan Zimmermann, *Filozofija života* (Zagreb: Narodna tiskara, 1941), p. 3.

¹⁹ *Ibid.*: »Ako još i ne znam odgovoriti, ali to zna, da se upitnik o životu pojavio u vezi s Bogom, izvorom ili početnikom života, koji taj život nije proizveo na slijepo, nerazumno, bez ikogjeg razloga, bez svrhe: da ne bi znao »zašto« ga je dao, i da nam to ne bi nekako obznanio«.

²⁰ Više o ovoj tematici kod Zimmermanna upućujemo na naš rad: Ivan Macut, »U potrazi za smislom života. Misaoni put filozofa Stjepana Zimmermanna od skepticizma do vjere«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 48/1(95) (2022), pp. 211–225.

²¹ Zimmermann, *Filozofija života*, p. 4.

na ovo pitanje traži u okviru filozofije.²² »Filozofska misao traži odgovor na pitanje o *smislu* života.«²³

Važno je uočiti da Zimmermann ne traži isključivo odgovor na pitanje o smislu života, nego traži odgovor na pitanje²⁴ o moralnom smislu života.²⁵ Naime, čovjek se u svijetu susreće s različitim nesrećama, bolestima i sl., te u tom kontekstu osoba koja je pogođena nekom nesrećom s pravom se može upitati: ima li smisla živjeti kad u životu nema sreće ili je pogođen nekom životnom nedaćom ili nesrećom. Uz to, osoba može smatrati da bi krađom, ubojstvom i sl. poboljšala svoj život, ali savjest²⁶ joj govori da to ne smije učiniti (kategorička zabrana savjesti). »Izbor sreće i životnog smisla zavisi od savjesti, ne smije da bude protivan savjesti, ne smije da se oslanja na moralno zlo, mora da se ograniči na moralno dobro. Ta je istina nesumnjiva, ako nesumnjivo postoji fakat apsolutnog imperativa naše savjesti« te Zimmermann u ovom kontekstu postavlja i pitanje: »<...> je li čovjek sam sebi povoljni postavlja smisao života, ili mu je određeno da se drži savjesti? Da li savjest izvire u čovjeku ili je odru-

²² Zanimljivo je primijetiti kako Zimmermann izvor moralnog kaosa vidi u tome što ljudi bez traženja istine vrlo lako usvajaju neistine te u tom kontekstu onda više nisu u stanju pronaći uporište za moralni život: »Moralna poremetnja potječe tako iz intelektualne – i obratno, jer ne traženje istine o životu izvire redovno u moralnom defektu«. Zimmermann, *Znanje i vjera*, p. 56. Uz ovo, Zimmermann na istome mjestu naglašava i tvrdnju kako je ovo i izvor moralnog kaosa: »A životni kaos znači uvijek tragediju čovjeka: otpad od istine i dobrote, dakle od vrednota u kojima je pozitivni smisao života«. Ibid., p. 56.

²³ Zimmermann, *Filozofija života*, p. 4.

²⁴ Ovdje držimo važnim istaknuti sljedeće: prema Zimmermannu postoji krivi i pravi smisao života. Kriterij za razlikovanje krivog od pravog smisla života jest naša savjest i moralni zakon u nama. Krivi smisao života jest kada osoba drži da se životni smisao nalazi u korisnim i ugodnim dobrima iako se protive savjesti. Pravi smisao života jest život u skladu sa savjesti i moralnim zakonom. Za Zimmermanna pravi smisao života jest život koji slijedi put moralne dobrote, a krivi smisao života jest put zloće. Dokaz za ovu tvrdnju Zimmermann pronalazi u postojanju moralnog zakona i u bezuvjetnoj obvezatnoj razlici između dobrih i zlih čina. Ukoliko osoba odabere životnu svrhu zbog koje bi činila neko zlo ili što je po savjesti zabranjeno, ta bi osoba izabrala krivu svrhu života. Savjest je putokaz ili mjerilo kod izbora životne svrhe. Usp. *ibid.*, p. 9.

²⁵ Činjenica neostvarenosti moralnog smisla života za Zimmermanna nije nešto što bi nas trebalo dovesti do toga da ga držimo utopijom ili nekakvih filozofskim sanjarenjem. Naime, Zimmermann je uvjeren u sljedeće: »Nastojanje oko moralnog smisla života moglo bi na očigled krute zbilje, koju danas proživljavamo, ostaviti u nekome dojam filozofskog snatrenja o neostvarivim, 'uzvišenim abstrakcijama'. Ali priznati njezinu neostvarivost značilo bi priznanje, da je neostvarivo postati boljim čovjekom, – a to bi značilo proglasiti čovjeka barbarom kraj sve njegove više-tisućljetne kulturne prošlosti, značilo bi proglasiti bezsmislenima sve nade i sve napore oko sretnije budućnosti čovječanstva«. Zimmermann, *Smisao života*, p. 95.

²⁶ Zimmermann, *Filozofija života*, p. 8: »Kojigod bio smisao života, on ne smije da bude u sukobu ili opreci s moralnom dobrotom. To znači, da je savjest mjerodavna u postavljanju životnog cilja ili smisla«.

gud? Možda od Boga? Tako smo nadošli na pitanje o *moralnom smislu života* <...>«. ²⁷ Kada bi čovjek bio i nositelj i ostvarivatelj moralnih vrijednosti, onda i čovjekov život bez njih ne bi imao smisla. Međutim, Zimmermann drži da izvan čovjeka postoji moralni zakon koji je zavisan od Boga. Ukoliko moralna razlika između dobrih i zlih djela ne bi postojala izvan čovjeka (objektivno i apsolutno), nego bi ta razlika bila plod običaja ili pak odgoja ili uvjerenja, tj. ukoliko bi moralni zakon zavisio samo od čovjeka, ²⁸ onda savjest ne bi mogla biti mjerilo niti bi čovjek imao mjerilo ²⁹ za pravi smisao života niti bi, na koncu, postojala objektivna razlika između dobrih i zlih čina. ³⁰ Za Zimmermanna je istinit isključivo teistički nazor prema kojemu postoji Bog koji je moralni zakonodavac te je taj Bog postavio ljudima moralni zakon i ljudi su obvezatni bezuvjetno po tom moralnom zakonu živjeti. ³¹

Filozofsko opravdanje moralnosti

Zimmermann ispravno tvrdi kada piše da izrazi dobro i zlo (loše) nemaju uvijek i moralni smisao. Na primjer, kada se kaže za neko odijelo da je dobro ili loše, to se ne uzima u kontekstu moralnosti. Ipak, postoje i dobri i zli čini. Ukoliko su neki čini ili djela dobri, zovemo ih moralnima, a ukoliko su neki čini ili djela zli ili opaki ili nevaljani ili nepošteni, nazivamo ih nemoralnima ili nečudorednima. Upravo se po čudorednim djelima ljudi razlikuju u dobre ili zle te Zimmermanna ovo vodi do sljedećeg zaključka: »<...> a to znači, da je za *čudorednu razliku ljudskih čina mjerodavno nešto u čovjeku, koliko je čovjek*«. ³² Na koji način doći do toga što je u čovjeku mjerodavno za čudorednu razliku

²⁷ Ibid., p. 5.

²⁸ Zimmermann odbacuje učenje moralnog autonomizma, a jedan od predstavnika bio je Kant, koji je učio da je čovjek sam po sebi zakonodavan ili autonoman. Usp. *ibid.*, p. 11. Spomenimo ovdje i Zimmermannov rad u više dijelova pod naslovom: Stjepan Zimmermann, »Moral i religija u Kantovoj filozofiji«, *Bogoslovska smotra* 5/2 (1914), pp. 126–143.; Stjepan Zimmermann, »Moral i religija u Kantovoj filozofiji«, *Bogoslovska smotra* 5/3 (1914), pp. 274–293.; Stjepan Zimmermann, »Moral i religija u Kantovoj filozofiji«, *Bogoslovska smotra* 5/4 (1914), pp. 373–1388.

²⁹ Ibid., p. 561: »U široke slojeve inteligencije uneseno je <prevrednovanje svih vrednota>, t. j. mišljenje da je sve o čovjeku ovisno, sve je prepušteno razumu i volji u tom smislu, da se čovjek nema ničemu 'pokoravati', ni objektivnim istinama ni objektivnom moralnom imperativu, pogotovo ne religiji«. Zimmermann, *Znanje i vjera*, p. 53.

³⁰ Zimmermann odbacuje učenje moralnih nihilista, kao što je to na primjer bio Friedrich Nietzsche koji je tvrdio da nema razlike između dobrih i zlih čina. »<...> nekima je moral zabluda, nužna laž, iskrivljivanje (Nietzsche)«.

³¹ Usp. Zimmermann, *Filozofija života*, pp. 10–11.

³² Ibid., p. 50.

ljudskih čina? Prema Zimmermannu putem iskustva, tj. promatrajući one čine koje ljudi smatraju zlima te one čine koje ljudi smatraju dobrima u moralnom smislu a u tom kontekstu razum ima odlučujuću ulogu. »Za moralnost ljudskih čina razabiremo, da je *razum ili razumna naša narav* mjerilo (ravnalo, putokaz, smjernica) u moralnom diferenciranju: dobro je djelo, kad se slaže s razumom ili kad mu odgovara, u protivnom je slučaju zlo.«³³ Međutim, nije svaki razum pogodan za otkrivanje ispravnosti ili zloće ljudskih čina. To može činiti samo razum ukoliko je ispravan, ističe Zimmermann, te nastavlja kako je ispravan razum onaj koji nam otkriva³⁴ »<...> koja je ta *prava dobrobit* za čovjeka, – zbog koje *ne smijemo* činiti zla, a *moramo* činiti dobro. Jer bez imperativa ‘ne smiješ – moraš’ nema moralnosti.«³⁵ Taj konkretni imperativ u čovjeku naziva se savjest. U ovom kontekstu Zimmermann odbacuje stav koji tvrdi da se svijest obaveze ili dužnosti u čovjeku razvijaju iz socijalnog nagnuća čovjeka jer je, prema našem filozofu, imperativ dužnosti nazočan i kada je odsutno nagnuće prema socijalnoj pravdi. Na primjer, pojašnjava dalje Zimmermann svoj stav, zločinac³⁶ kao najveće dobro ili svrhu života vidi doživotno uživanje dobara ali ipak ubojstvo koje bi mu to omogućilo jest zabranjeno. Stoga je za Zimmermanna nedvojbeno da je postojanje zabrane bezuvjetno, a ne osniva se dakle na priznanju prednosti nesubjektivnog dobra prema subjektivnome:

»Drugim riječima: *obveza ne zavisi od nagnuća*, nije uvjetovana nagnućem; ona postoji suprotno nagnuću i utoliko je apsolutna ili bezuvjetna. Time smo napokon dobili potpuno definirani pojam moralnosti: ona pripada voljnim činima, koliko su *u skladu ili u neskladu s apsolutno obligatornim razumom*«. ³⁷

³³ Ibid., p. 51.

³⁴ Ovdje se želimo osloniti na u cijelosti ispravnu interpretaciju Daria Škarice koji je vrlo dobro zaključio kako kod Zimmermanna uočavamo da on u svojim promišljanjima ne nastupa s pozicije nekritičkog dogmatizma, nego upravo suprotno. Čovjek je svojim razumom upućen na dublje promišljanje o stvarnosti te preko opravdanih razloga i dokaza želi doći do znanstvene sigurnosti. To se vrlo dobro uočava i na filozofskom opravdanju/utemeljenju moralnosti. Usp. Dario Škarica, »Izvorni Zimmermannov nauk o odnošajnom opažanju«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 35/1–2 (2009), p. 103. Zimmermann, kada je riječ o dogmatizmu, kritizira apsolutni skepticizam te opravdava dogmatizam, a pod dogmatizmom Zimmermann »razumije stav da ipak jesmo kadri polučiti znanstvenu sigurnost i logički sigurno znanje«. Dario Škarica, »Zimmermannova kritika skepticizma«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 30/1–2 (2004), p. 149.

³⁵ Zimmermann, *Filozofija života*, p. 51.

³⁶ Zimmermann, *Znanje i vjera*, p. 77: »Osim toga, ljudskoj volji je od Boga nešto zadano, čovjeku je od Boga određen životni zadatak, postavljen mu je moralni zakon, da ne bude zločinac, već da živi ispravno (dobro)«.

³⁷ Zimmermann, *Filozofija života*, p. 52.

Bezuvjetnost moralnog zakona ne može se, dakle, utemeljiti na nečemu što je subjektivno, nego na nečemu što nadilazi ovaj svijet, a to je Bog. Utemeljenje moralnog zakona na subjektivnom dovodi nas do toga da je moralni zakon kao nešto obvezatno puka iluzija. »Bez Boga se ne može naći temelj sankcije moralnog zakona, a bez nje postaje bezuvjetna obvezatnost moralnog zakona iluzijom.«³⁸

Nadalje, u odnosu savjesti i moralnog kvalificiranja čina, prema Zimmermannu, radi se o tome da je savjest u tom kontekstu samo neposredno mjerodavna jer se imperativ savjesti na nečemu osniva. Na pitanje zašto je potrebno zajedno sa zlim činom napustiti i svrhu toga čina koja može za nekoga biti najveće dobro, Zimmermann odgovara jer se najveća dobrobit nalazi uključena u dobrom činu te, konačno, zaključuje:

»Dakle: svršni (finalni) red ili vrijednosni raspored dobara s obzirom na najviše dobro čini stvarnu osnovicu apsolutne obveze. Za moralnost je prema tome mjerodavno troje: 1.) odnos voljnog (svršnog) djelovanja prema najvišem dobru kao zadnjoj svrsi; 2.) bezuvjetna obveza oživotvorbe te svrhe, 3.) s oživotvorbom skopčana najveća sreća³⁹ (blaženstvo)«,⁴⁰ a o svim ovim komponentama moralnosti i različitim nazorima u odnosu na te komponente, raspravlja filozofija morala ili etika, zaključuje Zimmermann.⁴¹

Dva načina teističkog utemeljenja moralnosti

Teistički moral, prema Zimmermannu, može se utemeljiti na dva načina. Prvi način utemeljenja jest onaj koji polazi od tvrdnje da postoji Bog koji svojom providnošću određuje svemu stvorenju, pa tako i čovjeku, svrhu. Bog koji je najviše dobro (*summum bonum*) najpoželjniji je predmet čovjekove razumne naravi. Čovjek svoje zadovoljstvo i sreću pronalazi u spoznajnom sjedinjenju s

³⁸ Zimmermann, *Znanje i vjera*, p. 99.

³⁹ Za Zimmermanna nema dvojbe da se čovjekova najviša sreća sastoji u izvršavanju Božje volje i moralnih zakona, a upravo o tome ovisi i čovjekova sreća nakon smrti ili Zimmermannovim riječima rečeno: »Bog je izvor (uzročnik) svijeta i naših života, kojima je svrha određena tako, da je ostvariva izvršivanjem moralnog zakona, čime je uvjetovan izasmrti život sreće. <...> Dakle: naš će izasmrti život biti *spoznaja o tome, kako smo se izvršivanjem moralnog zakona odnosili prema sreći u Bogu*«. Stjepan Zimmermann, »Otkuda je naš svijesni život?«, u: Stjepan Zimmermann, *Humanizam i totalitarizam – Dva spisa iz ostavštine*, Željko Pavić (prir.), (Virovitica: Ogranak Matice Hrvatske, 2003), p. 108.

⁴⁰ Zimmermann, *Filozofija života*, p. 52.

⁴¹ Na jednom mjestu Zimmermann jasno kaže: »Da je najveće životno zlo u moralnom razlazu s Bogom, a najveće dobro u skladu s voljom Božjom – to je naša filozofija života«. Zimmermann, *Znanje i vjera*, p. 61.

Bogom i s voljnim posjedovanjem Boga. Uz ovo, Zimmermann naglašava kako je za teiste važan i pojam vječnog zakona⁴² koji mora čovjeku biti obznanjen, ukoliko je naravni zakon, a u njemu se nalazi ravnalo moralnosti čovjekovih čina. Iz teodiceje prelazi se u etiku te Zimmermann zaključuje: »<...> naš odnos prema Bogu kao svrhodavcu i zakonodavcu čini osnovicu moralnog reda«. ⁴³ Ukoliko priznavanje ovog odnosa nazovemo religija, nastavlja dalje naš filozof, možemo s pravom zaključiti kako se moral osniva na religiji: »Religija u subjektivnom smislu (religioznost, nabožnost, boguodanost) obuhvata posebne dužnosti prema Bogu i utoliko je ona sastavni dio moralnih dužnosti«. ⁴⁴

Drugi način utemeljenja teističkog morala polazi suprotnim putem: iz etike prema priznanju Boga, tj. ne ide se iz teodiceje u moralnost, nego se iz moralnosti uzdiže u teodiceju (dakle, obrnutim putem). ⁴⁵ Za Zimmermanna, kada uzmemo u obzir što je do sada rečeno, nepobitan je sljedeći zaključak:

»Čim smo tako ustanovili, da je najviše dobro u Bogu, i da je naša konačna svrha u osobnom posjedovanju Boga, možemo otud izvesti normu moralnosti ovim silogizmom: Posjedovati Boga, najviše dobro, možemo samo kao osobe, dakle je *osobno usavršenje u Bogu* moralna norma«. ⁴⁶

Vječni zakon koji se u savjesti očituje kao moralni zakon znači konačnu normu moralnosti. Naši su čini dobri ili zli zavisno od toga jesu li ili pak nisu »u skladu sa svrhodavnom i zakonodavnom voljom Božjom, s vječnim zakonom«, a razumna je narav ona koja je mjerodavna za to moralno razlikovanje te, konačno, Zimmermann zaključuje svoju misao riječima:

»U vidu svršne oživotvorbe reći ćemo, da je *osobno usavršenje u Bogu* konačna norma moralnosti. A to usavršenje sastoji u spoznajno voljnom sjedinjenju ili u ljubavi, pa je stoga *ljubav k Bogu* mjerilo moralne dobrote. Sukob s ovom ljubavi znači moralno zlo i ujedno povredu Boga (grijeħ)«. ⁴⁷

⁴² Glavni problem za Zimmermanna u kontekstu subjektivističkog utemeljenja moralnosti jest u činjenici da ukoliko se sve pa onda i moral osniva na voljnom subjektu a ne na Bogu, subjekt samim time postaje zatvoren u samoga sebe te ne može izaći iz samoga sebe (mogli bismo reći da subjekt ne može transcendirati samoga sebe) te budući da nema poveznice između subjekta i izvansubjektivne stvarnosti, onda se ne može niti znati da li je razum sposoban spoznati neiskusveno realne objekte (dakle, metafizika nije moguća) te se ne može znati jesu li moralne, pa i religiozne, vrijednosti apsolutne. Usp. *ibid.*, p. 60.

⁴³ Zimmermann, *Filozofija života*, p. 54.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 54.

⁴⁵ Usp. *ibid.*, p. 54.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 54.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 55. Zimmermann, *Znanje i vjera*, p. 63: »Tko Boga priznaje i njegov moralni zakon, mora logički priznati i izasmrti život«.

Zimmermann odbacuje tvrdnju prema kojoj bi moral bio odvojen od Boga i religije.⁴⁸ Upravo suprotno, prema našem filozofu religija je temelj morala jer bez Boga i religije, kako smo to već ranije vidjeli, ne bi bilo niti obvezanosti morala niti sankcija u slučaju ne izvršavanja morala. »Moral obuhvata obvezu, svrhu, sankciju, – a toga nema bez Boga i izasmrtnog života.«⁴⁹ Za Zimmermanna nema nikakve dvojbe da je Bog onaj koji je vrhovni zakonodavac te da čovjek svoju sreću u potpunosti može ostvariti tek nakon ovoga života. Ovo naš filozof ne utemeljuje u objavi Božjoj (od Boga prema čovjeku), nego u razumskom promišljanju (od čovjeka prema Bogu). Zimmermann je uvjeren kako se ovdje radi o objektivnoj stvarnosti na način da moralne istine same po sebi, tj. objektivno, čine 'objektivni' moral, tj. religiju: »Objektivno se dakle moral (život) osniva na religiji, i zato se od nje ne može odvojiti.«⁵⁰ Religija pomaže čovjeku da lakše može živjeti moralnim životom. Za Zimmermanna je jasno da nije čovjek samim time zločinac ukoliko nije religiozan. Međutim, ukoliko ne bi čovjek priznavao religijske istine, nastavlja dalje Zimmermann svoju misao, onda je nemoguće da živi životom kojim ne bi vrlo često vrijeđao naravni moralni zakon, a razlog je taj »jer je čovjek od prirode sklon zlu i teško uviđa moralne vrednote, ako mu se ne očituju u svjetlu religijskih istina« te Zimmermann zaključuje riječima:

»Baš zato, jer čovjek po osjetljivoj (životinjskoj) prirodi naginje na zlo, nema u sebi bez religije djelotvornih motiva za dobre čine. Odvojiti religiju od života znači dakle prepustiti ga tieku izvan moralnog zakona, čemu je potvrdom izkustvo: bezreligiozni ljudi redovno zaostaju u moralnosti za ljudima, koji su prožeti religijskim duhom.«⁵¹ Religija stvara moralno snažne pojedince, dok areligioznost

⁴⁸ Za Zimmermanna ovdje se ne radi isključivo o teoretskoj raspravi na razini pojmova, nego se radi o tome što odgovori na pitanja o ovisnosti i utemeljenju morala usmjeravaju čovjekov praktični život. Tako odgovor na ova pitanja koji bi nijekao ovisnost morala o religiji, koji bi nijekao slobodu volje te, konačno, koji bi nijekao objektivni i za sve ljude važeći moralni cilj života, vodio bi čovjeka putem materijalizma i ateizma. Odgovor pak koji potvrđuje da život dobiva smisao po Božjem promislu te da je Bog stvoritelj kako svijeta tako i čovjeka te, konačno, moral se usko povezuje uz Boga, vodi čovjeka putem teističkog pogleda. Usp. Stjepan Zimmermann, *Temelji filozofije. Historijsko-kritička orijentacija* (Zagreb: Matica Hrvatska, 1934), pp. 251–253.

⁴⁹ Stjepan Zimmermann, *Putem života. Autoergografija* (Zagreb: Izdanje Velebit, 1945), p. 108.

⁵⁰ Ibid., p. 109.

⁵¹ S ovom se Zimmermannovom tvrdnjom da – ljudi koji nisu religiozni redovito zaostaju u moralnosti za ljudima koji su prožeti religijskim duhom – ne bismo mogli složiti, a o njegovom obrazloženju i našem stavu o tom pitanju, detaljnije ćemo progovoriti u našim sljedećim istraživačkim radovima o moralnoj filozofiji Stjepana Zimmermanna.

rađa amoralnošću. Hoćemo li u čovjeku zadržati moral temeljnom vrijednošću života, moram je osloniti na religiju«. ⁵²

Naravno, za Zimmermanna jedina ispravna, tj. objavljena religija od Boga jest kršćanstvo.

Zaključne napomene

Jedno od važnih područja filozofskog istraživanja Stjepana Zimmermanna, uz već klasična područja njegova filozofiranja kao što su noetika, polemika s Kantovom filozofijom i sl., jest i filozofija moralnosti. Odbacujući suprotna mišljenja na temelju filozofskih istraživanja i vlastitih uvida, Zimmermann opravdanim ili istinitim drži isključivo teističko utemeljenje moralnosti. Iz ovog teističkog utemeljenja, proizlaze i daljnje važne posljedice za život čovjeka koji svoju konačnu svrhu može pronaći u Bogu. Mihaela Lovrić na ovom tragu ispravno zaključuje kada, interpretirajući Zimmermannovu filozofsku misao, tvrdi kako za Zimmermanna sretan život s Bogom nakon smrti cilj je ili svrha čovjekova života. To je ujedno i rezultat Zimmermannove teističke filozofije jer je po njemu upravo filozofija ona koja je kao znanost usko povezana uz određivanje svrhe i vrijednosti ljudskog života. ⁵³ Uz teističko utemeljenje moralnosti za Zimmermanna je iznimno važno istaknuti kako je moral kao temeljna vrijednost života usko povezan uz religiju. Za njega religija je sposobna izgraditi moralno snažne pojedince, a u toj izgradnji itekako pomaže religijski duh.

Zimmermann se u svojem promišljanju o moralnosti ne zaustavlja na pojedincu i njegovoj osobnoj sreći nego ide i korak naprijed te je uvjeren kako ispravni moralni život pojedinca – a isto tako i nemoralni život – itekako imaju reperkusije na život društva. Držimo, ipak, da su ove dvije teme, koliko god bile povezane, ipak i dovoljno odijeljene da se ovoj drugoj temi podrobnije možemo posvetiti u našem novom istraživačkom radu i to bez opasnosti da ova prva tema (teističko utemeljenje moralnosti) bude zaklinuta za cjelovito shvaćanje.

Moral Philosophy in the Works of Stjepan Zimmermann: Theistic Foundation of Morality

Summary

In addition to introductory remarks and concluding remarks, this paper is divided into three chapters. In the first chapter entitled *The Moral Meaning of Life*, Zimmermann's

⁵² Zimmermann, *Putem života. Autoergografija*, p. 110.

⁵³ Usp. Lovrić, »Zimmermann o spoznaji istine«, p. 500.

search for the meaning of life is explored. Zimmermann's thinking about life and its meaning is not of a purely speculative nature, but, moreover, springs from his own life's experiential encounter with the transience of life. However, Zimmermann seeks the answer to this question within the framework of philosophy. In the second chapter of the work entitled *Philosophical justification of morality*, Zimmermann's justification of morality is presented in such a way that by questioning man as such and his life, he concludes that morality, if it wants to avoid subjectivism, must have its justification and foundation outside of man, and for Zimmermann that is the foundation is God. In the third chapter of the work, which is entitled *Two Ways of Theistic Grounding of Morality*, Zimmermann's presentation of two possible ways of grounding morality in the context of theistic philosophy and worldview is presented: first, from theodicy one moves to ethics, and secondly, from morality one rises to theodicy. The conclusion of the paper is that from this theistic foundation for Zimmermann there are further important consequences for the life of man who can find his ultimate purpose and fullness of happiness exclusively in God.

Keywords: Stjepan Zimmermann, ethics, morality, philosophy, God, faith, Christianity

